

УДК 343.2.01

<http://doi.org/10.5281/zenodo.192597>**О.О. Савченко****ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ
ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ**

Анотація. У статті досліджено обставини, що впливають на криміналізацію суспільно небезпечного діяння. Охарактеризовано ті з них, які визначають соціальну обумовленість встановлення кримінально-правової заборони.

Ключові слова: кримінально-правова заборона, криміналізація, підстава криміналізації, принципи криміналізації.

Аннотация. В статье исследованы обстоятельства, которые влияют на криминализацию общественно опасного деяния. Охарактеризованы те из них, которые определяют социальную обусловленность установления уголовно-правового запрета.

Ключевые слова: уголовно-правовой запрет, криминализация, основание криминализации, принципы криминализации.

Abstract. In the article the circumstances that affect the criminalization of socially dangerous act are investigated. Circumstances that define the social conditioning of establishing criminal law prohibition are identified.

Key words: criminal law prohibition, criminalization, reason of criminalization, principles of criminalization.

Постановка проблеми. Загально визнаним є той факт, що встановлення кримінально-правової заборони повинно максимально відповідати реальним потребам суспільства у кримінально-правовому регулюванні. Динамічність розвитку суспільства, зміни у політичній, економічній, соціальній сферах, поява нових суспільних відносин та відхід у минуле інших зумовлюють встановлення тих універсальних обставин, врахування наявності чи відсутності яких є визначальним для криміналізації або декриміналізації діяння, адже, як справедливо зазначав В.Д. Філімонов: «Підставою кримінально-правової норми у всіх випадках є соціальна потреба в охороні певних суспільних відносин» [14, с. 48].

Актуальність теми. Незважаючи на те, що в науці кримінального права питання соціальної обумовленості кримінально-правової заборони того чи іншого діяння неодноразово були предметом дослідження окремих науковців, питання визначення універсальних обставин, за наявності яких забезпечення охорони суспільних відносин потребує встановлення кримінальної відповідальності, все ще не отримало однозначного вирішення, про що свідчать постійні зміни, які вносяться до КК України.

Метою статті є дослідження наукових підходів до визначення обставин, що обумовлюють соціальну необхідність встановлення кримінально-правової заборони для визначення тих, які є необхідними та достатніми для криміналізації.

Стан дослідження. Проблеми соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони присвятили свої дослідження Д.О. Балобанова, М.О. Беляєв, В.І. Борисов, В.К. Гришук, Н.О. Гурова, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, М.Й. Коржанський, Н.Ф. Кузнєцова, Є.В. Лащук, О.О. Пашенко, П.С. Тоболкин, В.Д. Філімонов, П.Л. Фріс та багато інших.

Викладення основного матеріалу. Під соціальною обумовленістю права розуміють відповідність, адекватність права суспільним відносинам, що регулюються, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя [12]. Відповідно, закон про кримінальну відповідальність лише тоді буде ефективним, коли кримінально-правова оцінка буде адекватно відображати реальності соціальної дійсності [16, с. 21]. Незважаючи на безліч досліджень, питання встановлення обставин, які свідчать про необхідність криміналізації діяння, є досить складним, оскільки нині у науці кримінального права відсутня єдина точка зору щодо їх термінологічного визначення та кількості. З цього приводу О.О. Пашенко зазначає, що дотепер ще не побудовано раціональної (обґрунтованої і достатньої) системи обставин, що визначають соціальну обумовленість кримінально-правових норм [10, с. 210]. У теорії кримінального права їх називають: чинниками кримінально-правової заборони [4, с. 12], підставами [7, с. 209], критеріями [16, с. 253; 2, с. 71–72], передумовами [8, с. 44; 13, с. 62–66], принципами [2, с. 71], умовами [5, с. 27–29]. Одні автори отожднюють наведені поняття [7, с. 209], інші надають їм самостійного значення. Найбільш вживаними у теорії встановлення кримінально-правової заборони є поняття «підстави криміналізації» та «принципи криміналізації». Оскільки деякі вчені вважають ці терміни синонімічними, необхідно з'ясувати змістовне навантаження кожного з них.

Так, на думку колективу авторів монографії «Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация)», підставою криміналізації є «певні соціальні причини, що створюють необхідність виникнення кримінально-правової заборони» [9, с. 204–205], «вона виражає суспільну необхідність використання регулятивних та попереджувальних можливостей кримінального права стосовно певних суспільних відносин» [9, с. 207]. Є.В. Лащук визначає підстави криміналізації як сукупність соціально-економічних, соціально-психологічних і юридичних обставин, що зумовлюють потребу протидії певному негативному соціальному явищу [7, с. 209]. Близьким за змістом є визначення підстав криміналізації, яке надає П.Л. Фріс: «процеси, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової заборони» [16, с. 255], «внутрішня потреба встановлення заборони» [16, с. 257].

Натомість під принципами криміналізації у науці кримінального права розуміють «науково обґрунтовані загальні правила та критерії оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели, яка встановлює чи змінює відповідальність за конкретний вид діянь» [9, с. 208]. М.О. Беляєв принципи або критерії криміналізації визначав як основоположні ідеї, керуючись якими законодавець визначає коло вчинків, що в конкретних історичних умовах відносяться до злочинів [2, с. 71–72]. На думку Г.А.Злобіна, принципи криміналізації суспільно-небезпечних діянь є «найбільш

абстрактним і загальним рівнем наукового забезпечення та обґрунтування кримінальної нормотворчості, тобто, відправні позиції, врахування яких необхідне при кожній зміні кримінального законодавства» [3, с. 71]. «По суті, – продовжує автор, – принципи криміналізації – це система правил і критеріїв встановлення кримінальної відповідальності» [3, с. 76].

У науці кримінального права представлені різноманітні класифікації підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь. Так, наприклад, колектив авторів на чолі з В.Н. Кудрявцевим до підстав криміналізації відносить:

- 1) несприятливу динаміку певного виду суспільно небезпечних діянь, які не вважалися злочинними;
- 2) виникнення чи розвиток нової групи суспільних відносин;
- 3) виявлення шкідливих наслідків певних видів людської діяльності, у зв'язку з чим виникає потреба обмежити форми чи межі такої діяльності;
- 4) суттєві та раптові зміни у соціальній, економічній чи політичній обстановці;
- 5) необхідність виконання міжнародних зобов'язань [9, с. 205–206].

На думку Д.О. Балобанової, підставами криміналізації є:

- 1) суспільна небезпечність діяння;
- 2) типовість та достатня розповсюдженість діяння, але з урахуванням ступеня його суспільної небезпечності;
- 3) динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують;
- 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами;
- 5) врахування можливостей кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та наявності матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони;
- 6) співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації;
- 7) соціально-психологічні підстави криміналізації [1, с. 146–147].

Натомість Є.В. Лашук зазначає, що, зокрема, можливості системи кримінальної юстиції, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони та наявності матеріальних ресурсів для її реалізації не можна відносити до підстав криміналізації, оскільки все перераховане є «умовами», за наявності яких взагалі можна здійснювати криміналізацію [7, с. 209], тому такі обставини скоріше можна віднести до принципів криміналізації.

Підставами ж кримінально-правової заборони, на думку вченого, є:

- 1) істотність суспільної небезпечності діяння;
- 2) їх аморальність;
- 3) типовість і поширеність цих діянь;
- 4) неможливість протидії таким діянням інакше, як шляхом застосування кримінального покарання;
- 5) міжнародні зобов'язання держави щодо криміналізації певних діянь;
- 6) гарантування конституцією держави забезпечення правовою охороною певних суспільних відносин [7, с. 209]. При цьому автор вважає такі поняття як «підстави»,

«принципи», «фактори», «критерії», що використовуються для позначення чинників криміналізації, синонімічними [7, с. 209].

На думку О.І. Коробєєва, підстави встановлення кримінально-правової заборони, відповідно до їх змісту та внутрішньої природи, а також співвіднесення з різними сферами життя суспільства доцільно розподілити на три відносно самостійні групи:

1) юридико-кримінологічні підстави (ступінь суспільної небезпеки діянь, їхня відносна поширеність і типовість, динаміка діянь із врахуванням причин, що їх породжують, і умов, можливість впливу на них кримінально-правовими засобами при відсутності можливості боротьби іншими заходами, а також можливості системи кримінальної юстиції);

2) соціально-економічні підстави (заподіюваний діяннями збиток, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони і наявність матеріальних ресурсів для його реалізації);

3) соціально-психологічні підстави (рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції) [6, с. 80].

З такою класифікацією погоджується і П.Л. Фріс, вважаючи її найбільш повною та детальною [16, с. 258]. Натомість К.О. Летягіна виділяє наступні підстави встановлення кримінально-правової заборони:

- 1) суспільна небезпечність діяння;
- 2) особлива соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин;
- 3) поширеність злочину;
- 4) попереджувальний кримінально-правовий вплив заборони;
- 5) фактори, що склалися в ході історичного розвитку держави та права;
- 6) прогресивні тенденції розвитку зарубіжного та вітчизняного кримінального законодавства [8, с. 46–47].

Не менш різноманітно в науці кримінального права представлені і принципи криміналізації. Так, колектив авторів на чолі з В.М. Кудрявцевим поділяє принципи встановлення кримінально-правової заборони на соціальні та соціально-психологічні і системно-правові. Соціальні та соціально-психологічні принципи забезпечують допустимість криміналізації з точки зору процесів суспільного розвитку (принцип суспільної небезпеки, принцип відносної поширеності діяння, принцип співрозмірності позитивних та негативних наслідків криміналізації, принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації) [9, с. 210–224]. Системно-правові принципи криміналізації, на думку вчених, визначаються вимогою внутрішньої логіки побудови системи норм кримінального та інших галузей права (загально-правові: конституційної адекватності, системно-правового непротивіччя криміналізації конкретного діяння, міжнародно-правової необхідності криміналізації діяння, процесуальної можливості переслідування; кримінально-правові системні принципи: відсутність прогалін закону та надлишковості заборони, визначеності та єдинства термінології, повноти складу діяння, співрозмірності санкції та економії репресії) [9, с. 210].

М.О. Беляєв виділяв наступні принципи криміналізації:

- 1) оцінка поведінки як суспільно-небезпечної;

2) визнання поведінки такою, що суперечить моралі та засуджується більшістю громадян;

3) констатація факту, що боротьба з такою поведінкою можлива лише за допомогою застосування кримінального покарання, а використання інших заходів примусу для цієї мети є недостатнім;

4) встановлення тієї обставини, що покарання за своїми об'єктивними якостями здатне забезпечити досягнення цілей, поставлених перед державою [2, с. 80].

На думку Д.О. Балабанової, принципами криміналізації необхідно вважати:

1) відсутність прогалин закону та зайвості заборони;

2) визначеність та єдність термінології;

3) доцільність [2, с. 147].

Якщо проаналізувати представлені класифікації, то можна зробити висновок, що не всі перераховані обставини, які впливають на криміналізацію, відображають її соціальну обумовленість як відповідність, адекватність права суспільним відносинам, що регулюються, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. З цього приводу П.Л. Фріс зазначає, що деякі принципи криміналізації породжені зовнішніми причинами і не можуть розглядатися як підстави, під якими розуміється внутрішня потреба встановлення заборони. Крім цього, ті підстави криміналізації, які належать до особливостей законодавчої техніки, не можуть виступати як обґрунтування кримінально-правової заборони [16, с. 257]. Тому розгляд криміналізації як процесу, що має певні етапи (визнання необхідності кримінально-правової заборони та формулювання кримінально-правової норми), зумовлює доцільність виокремлення в обставинах, на яких ґрунтується визначення суспільно небезпечної поведінки злочинною, підстав та принципів криміналізації, де підстави – це явища соціальної реальності, а принципи – правила, які сформульовані людьми [9, с. 209]. Адже, як справедливо зазначають Г.О. Злобін та С.Г. Келіна, мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, ще необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється «перехід» суспільної потреби в норму кримінального права [3, с. 106].

Таким чином, обставини, що впливають на встановлення кримінально-правової заборони, можна умовно розділити на дві групи:

1) підстави, тобто певні соціальні чинники, які породжують об'єктивну необхідність криміналізації діяння і відображають її соціальну обумовленість;

2) принципи криміналізації, що належать до законодавчої техніки і є системно-правовими чинниками встановлення кримінально-правової заборони [1, с. 146; 10, с. 211; 13, с. 63; 16, с. 257].

Як бачимо, саме підстави встановлення кримінально-правової заборони свідчать про необхідність криміналізації певного діяння, оскільки відображають потребу суспільства у захисті певних суспільних відносин, тому їх необхідно визначати як головний фактор останньої [11, с. 18].

Підсумовуючи сказане, хотілося б наголосити, що завданням теорії криміналізації є забезпечення законодавця правилами встановлення кримінально-правової заборони для забезпечення ефективного виконання завдань Кримінального кодексу України,

які закріплені у його ч. 1 ст. 1. Тому вона повинна мати чіткий та зрозумілий понятійний апарат, інакше теоретична система не зможе забезпечити практику встановлення кримінально-правової заборони. На жаль, маємо констатувати, що серед теоретиків науки кримінального права та кримінології немає єдності щодо визначення єдиного поняття підстав криміналізації, які часто змішуються з її принципами, а це часто призводить до необґрунтованої криміналізації та перенасичення КК України.

Література

1. Балобанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації / О.Д. Балобанова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 47. – С. 145–148;
2. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации: монография / Н.А. Беляев. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1986. – 176 с.;
3. Злобин Г.А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права; редкол.: А.М. Ларин и др. – М.: ИГПАН, 1978. – С. 108–110;
4. Катеренчук К.В. Чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я / К.В. Катеренчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 12–25;
5. Кенни К. Основы уголовного права; перевод с английского; под ред.: Никифоров Б.С.; пер.: Каминская В.И. / К. Кенни. – М.: Иностран. лит., 1947. – 599 с.;
6. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. – 268 с.;
7. Лашук Є.В. Про підстави встановлення кримінальної відповідальності за суспільно-небезпечне діяння / Є.В. Лашук // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.; редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – 2013. – С. 206–210;
8. Летягина Е.А. Уголовная ответственность за неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта: дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Е.А. Летягина. – Красноярск, 2009. – 216 с.;
9. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М.: Наука, 1982. – 304 с.;
10. Пашенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О.О. Пашенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.; редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – 2013. – С. 210–213;
11. Прокументов Л.М. Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяния / Л.М. Прокументов // Вестник ВИ МВД России. – 2009. – №4. – С. 18–24;
12. Соціологія: підруч. / Н.П. Осипова, В.Д. Воднік, Г.П. Клімова та ін.; за ред. Н.П. Осипової. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10927-s-2-.html>;
13. Турлова Ю.А. Соціально-психологічні передумови криміналізації екологічних злочинів / Ю.А. Турлова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2015. – Вип. 34. – Т. 3. – С. 62–66;
14. Филимонов В.Д. Норма уголовного права / В.Д. Филимонов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 281 с.;
15. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці / П.Л. Фріс // Вісник асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1(2). – С. 19–28;
16. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.